

Magyarország a hidegháborúban*

A hidegháború történetének egyik legjobb hazai kutatója, Borhi László, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa újabb kötettel gazdagította ezt a területet. Sajnos, számos ok miatt még mindig csak azt mondhatjuk, hogy a korabeli történések feltárásának a kezdetén vagyunk, s nem valószínű, hogy valaha is elérhetnénk a rankei célt, azaz azt, hogy mindent tudjunk – „úgy, ahogy megtörtént”. Ennek „mindössze” három oka van: az amerikai és az orosz levéltári viszonyok, valamint a kommunista döntéshozatal sajátossága.

A hidegháború még mindig nagyon érzékeny témának számít. Az amerikai levéltári anyagok esetében létezik ugyan az úgynevezett harmincéves szabály, azaz a mától visszszámítva 30 évnél korábban keletkezett iratok elvileg korlátlanul kutathatók, ám aki dolgozott már amerikai levéltárakban, tanúsíthatja: számos, papíron már felszabadított dokumentumon a kötőszavakon kívül mindent lefestettek fekete tintával a különböző kormányzervek. Kiváltképpen a hírszerzési anyagokra vonatkozik ez a megállapítás, s ismerve az adott korszakot – többek közt éppen Borhi László jelen kötetben közölt és korábbi tanulmányaiból – nem túlzás azt állítani: a jéghegy-szindrómával állunk szemben, a látható felszín az egésznek csak töredéke. Ami az orosz levéltárakban uralkodó állapotokat illeti, a legnagyobb jóindulattal sem nevezhetők rendezettnek, és sok múlik a személyi kapcsolatokon. Végül, harmadszor, a kommunista vezetés ügyintézését, Rákosi Mátyástól kezdve Kádár Jánosig azzal a mondással jellemezhetjük, hogy a szó elszáll(t), írás pedig alig maradt.

Borhi László maximálisan kihasználja a „hozott anyagot”; sőt, a következtetései túlmutatnak azon. Az eredmény egy rendkívül plauzibilis narratíva. Mivel a kötet fejezeteit adó tanulmányok korábban már független írásokként megjelentek, egyes helyeken átfedések jelentkeznek (például az 1956-os szabadságharcról szó esik az V. és a VI. fejezetben is). Ezt a kisebb hiányosságot esetleg gondosabb szerkesztéssel ki lehetett volna küszöbölni, s akkor a szöveg egységesebb egészként hatna.

A *Magyarország a hidegháborúban* egyik legnagyobb erénye az, hogy Borhi László *sine ira et studio* megcáfol vagy árnyal számos, a magyar történettudományban rögzült álláspontot. Nyilvánvaló, hogy egy recenzió terjedelme nem teszi lehetővé az összes téma részletes tárgyalását, így mindössze utalhatok egyes kérdésekre. A szerző – s ezzel csak egyet-

* BORHI László: *Magyarország a hidegháborúban. A Szovjetunió és az Egyesült Államok között, 1945–1956.* Corvina, Budapest, 2005. 360 p.

érthetők – nagyon kritikusan szól Franklin D. Rooseveltt amerikai elnök külpolitikai teljesítményéről (30.). Roosevelt, a baloldali történetírás egyik „hőse”, az 1933–1945 közötti amerikai elnök világháborús politikájával jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy legalábbis Közép-Európa a szovjet birodalom részévé váljon, és a kommunisták közel fél évszázadra megszerezhessék a hatalmat ebben a térségben. Az amerikai politikus kapcsán lelepleződik a hivatalos amerikai külpolitika „érték-elvűsége”. Erre számos további példát is találni a kötetben: így Arthur Schoenfeld amerikai követ nem tanácsolta, hogy az Egyesült Államok pénzügyi támogatásban részesítse Magyarországot, mert ablakon kido-bott pénznek gondolta ezeket az összegeket. Igaz, a másik oldalon a kora-beli magyar kormány vezetői, így Nagy Ferenc miniszterelnök (1945–1947) sem tettek komoly kísérletet Washington támogatásának elnyerésére (104.). Nagy Ferencsel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy az a politikai elit, amely Magyarországon a háború utáni nehéz időszakban hatalomra jutott, igen gyenge képességű volt, s a koalíciós kormányok tagjairól az amerikai követek is rendkívül rossz véleményt alkottak. A magyar politikusok gyenge képességei természetesen nem csupán az amerikaiakkal való kapcsolatokban nyilvánultak meg: az 1946-ban Moszkvában lezajlott szovjet–magyar tárgyalásokon a magyar küldöttség mindent félreértett, amit csak lehetett, és a Sztálin–Molotov páros a kedve szerint játszadozott a magyar kormánydelegációval. Kicsit kevésbé diplomatikusan fogalmazva: ott csapták be a magyarokat, ahol csak akarták, így például Erdély kérdésében (97–98.) is. Az Egyesült Államokkal kapcsolatban még egy megjegyzés kívánkozik ide: Borhi szerint „homályos jelei voltak annak, hogy az Egyesült Államok ellenzi a kommunista erők fokozatos magyarországi térnyerését ...” (80.). Ugyanakkor a szerző számos olyan bizonyítékot említ, amely szerint Amerika Magyarországot már elég korán „leírta”, kezdve az I. fejezetben foglaltaktól („Az ujjunkat sem akarjuk mozdítani” – bár az idézet Anthony Eden brit külügyminisztertől származik, mondhatta volna bármelyik vezető amerikai politikus is), a háborús, sőt a háború utáni koalíció fenntartásának szükségességén át – Románia, Bulgária és Magyarország nem volt stratégiaileg fontos a koalíció veszélyeztetettsége szempontjából (34.) – át egészen odáig, hogy Magyarországot mint megvédendő országot kivették a később Truman-doktrínaként ismertté vált beszédből.

Magyarország mintegy „beszorult” a világháború után felemelkedő két szuperhatalom közé, s balszerencséjére a szovjet impérium nyugati védelmi zónájában találta magát. Borhi László közvetetten állást foglal abban a kérdésben is, melyik nagyhatalmat terheli nagyobb felelősség a

hidegháború kirobbanásáért. Szerinte a szovjet birodalmi érdek, így egy ütközőzóna fontosabb volt Moszkvának, mint az együttműködés a Nyugattal (60.). Mindez személyi szinten is tetten érhető: miközben Harry S. Truman, Winston S. Churchill és a nyugati politikai elit tagjainak a többsége elismeréssel beszélt Sztálinról, addig a szovjet vezető megvetette összes tárgyalópartnerét, és még a Nyugat-barátsággal nem vádolható Molotov külügyminisztert is azért bírálta, mert szerinte túlságosan megértő volt egyes nyugati politikusok iránt.

A fejezetek között nehéz, s nem is célszerű minőségi sorrendet felállítani, de talán a IV. fejezet (*Gazdaság és politika*) és a VI. fejezet (*Felszabadítás vagy feltartóztatás?*) keltheti fel leginkább az érdeklődést. Borhi az előbbiben a magyarországi szovjet gyarmatosítás folyamatát írja le. Az adatokban rendkívül gazdag rész bemutatja a szovjet hatalomátvitel korábban kevésbé tárgyalt aspektusát. A szerző ismételten indirekten állást foglal abban a vitában is, hogy vajon Moszkva előre megírt forgatókönyv alapján hajtotta-e uralma alá a közép- és kelet-európai országokat, vagy a folyamat inkább spontán válasz volt a háború utáni amerikai politikára. Perdöntő itt a befolyási övezet tudatos kiépítése: a szovjetek kezdettől fogva arra törekedtek, hogy magyarországi klienseik segítségével az ország gazdasági életét is teljes mértékben az ellenőrzésük alá vonják. Ugyanilyen tudatosan építették ki hadállásukat az élet más területein is, az államigazgatástól kezdve a kultúráig. A szovjet és a magyar kommunista vezetők közötti nem stratégiai jellegű viták részben ugyancsak gazdaságiak voltak: Magyarország egyszerűen nem tudott eleget tenni a mértéktelen szovjet igényeknek, bármekkora erőfeszítéseket tett is – például ebbe a helyzetbe került a Moszkvát kiszolgáló Gerő Ernő, a gazdaság irányításért felelős magyarországi kommunista vezető. A további ellentétek főleg politikai természetűek voltak: egyrészt a magyar sztálinista vezetés terrorját egy idő múlva már Moszkvában is rossz szemmel nézték, másrészt a magyar vezetők közül mindenkinek megvolt a maga moszkvai „gazdája”, akinek a sorsa nagy részben meghatározta az MKP, később az MDP vezetőinek karrierjét.

A VI. fejezet az 1956-os magyar szabadságharc világpolitikai hátterét tárja fel. A kérdésről már születtek értékes tanulmányok (lásd például Békés Csaba: *Európából Európába. Magyarország konfliktusok kereszt-tüzében, 1945–1990*. Gondolat, Budapest, 2004). Borhi László végigköveti Washington közép-kelet-európai politikáját az 1950-es évek kezdetétől a magyar szabadságharc leveréséig. Következtetése megerősíti az amerikai külpolitikáról korábban kialakult képet: jelentős szakadék tátongott az idealista, értékorientált retorika, valamint a realista, érdek-

orientált gyakorlat között. Ha nem is volt formális megegyezés a két szuperhatalom között, a hidegháború története azt sugallja, hogy a két fél nem kívánt közvetlen összeütközést, s amennyiben ennek a veszélye fenyegetett, mindkét oldal hagyta, hogy a másik „rendet teremtsen” a saját érdekszférájában. Az 1956-os magyar szabadságharc leverése lényegében egy szovjet „dominóelvre” épült: Moszkva nem engedhette meg, hogy a biztonsági zónájában rés keletkezzen. Az 1956-os magyar forradalom története azt a véleményt látszik erősíteni, amely szerint a Szovjetunió expanziós politikájához a kommunizmus csak megfelelő ürügyként szolgált: a szovjet vezetést elsősorban nem ideológiai, hanem biztonsági, geopolitikai megfontolások vezérelték 1945-öt követően is. (Bár ez a téma nem merül fel a tárgyalt kötetben, érdemes megjegyezni, hogy számos történész véleménye szerint ez a vita akkor dőlt el a *realpolitika* javára, amikor Sztálin kiszorította Lev Trockijt a vezetésből.)

A tanulmánykötet egy újabb rétege a korabeli magyar politikai élet feltérképezése. Ennek során a szerző meggyőző módon mutatja be azt a folyamatot, ahogy a magyarországi politikai életben rövid pár év alatt kizárólag a Moszkvának szolgáló módon alárendelt kommunisták maradtak a porondon. Ismételten utalnom kell rá, hogy a jelen írás kérései nem teszik lehetővé a részletes ismertetést, ezért egyetlen mozzanatot emelek ki: a magyar kommunista vezetés viszonyát a magyar nemzeti kérdésekhez. Rákosi Mátyás kizárólag azért emelt szót Georgi Dimitrovnál a szovjet katonák által Magyarországon elkövetett atrocitások miatt, mert azok kedvezőtlen fényben tüntették fel a kommunistákat (61.). Hasonlóképpen viszonyult Rákosi a Szovjetunióban fogva tartott magyar hadifoglyok ügyéhez; sőt, 1947-ben azért állította le egy időre a magyar hadifoglyok repatriálását, mert attól tartott, hogy az augusztusi, úgynevezett kék cédulás választásokon a fogságból hazatértek nem a baloldali pártokra fognak szavazni (133.). Szintén 1947-ben Rákosi csak azért panaszkodott Molotovnál a Csehszlovákiában élő magyarok elleni atrocitások miatt, mert azok csökkenthetik a kommunisták népszerűségét Magyarországon (132.). A magyarországi kommunista vezető még Bukarest magyarellenes politikáját is hajlandó volt támogatni a kommunista internacionalizmus jegyében (216.).

A kötetben található tanulmányok bőséges jegyzetapparátusra támaszkodnak, míg a tízoldalas bibliográfia egyrészt a szerző széles körű olvasottságát bizonyítja, másrészt intellektuális kalandokra hív, amennyiben egyes kérdéseket még alaposabban szeretnénk tanulmányozni. Ez nem csupán a magyar olvasókra vonatkozik: Borhi László kötete angol nyelven is megjelent, így kétfajta missziót teljesít egyszerre. Egyfelől a magyar tör-

ténettudomány egyik jelentős teljesítménye, másfelől valódi hiánypótló kötet a hidegháború nemzetközi szakirodalmában, amelyben – ha a térségünkről van szó – sajnos, egy-két kivételtől eltekintve (Charles Gati, Bennett Kovrig, Stephen D. Kertesz) a szomszédos országok történelmi dominálnak a maguk sokszor sajátos szempontjai szerint írt művekkel.

Magyarics Tamás

Magyarország betagolása a szovjet érdekszférába*

Nem mondhatnánk, hogy a publicisztika keveset foglalkozna a 2. világháború utáni évek történetével, s elég sok dokumentumkötet, iratközlés is megjelent, amióta a titkos levéltárak kapui megnyíltak a kutatók előtt. Kormányulések, politikai pártok és pártközi értekezletek, bírósági tárgyalások vagy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei, rendőrségi jelentések precíz publikálásától a helytörténeti, diplomáciai, életrajzi dokumentumokig, a levelezések és másfajta írásos emlékek közzétételéig sok kiadvány vetett fényt sokáig homályos ismereteinkre.

Más kérdés, hogy a politikai viták, a sajtópolémia résztvevői és többnyire a történelemkönyvek szerzői is megmaradnak beidegződött állóképeik bemutatásánál, nem is szólva a szubjektív magántörténelmekről; az újabb dokumentumközléseknek még azokat az iratait is ritkán veszik figyelembe, amelyek saját igazukat igazolhatnák.

Míg a hazai források publikálásában sok az eredmény, bár még több a tennivaló, kevésbé ismerjük az egykori megszálló hatalom levéltárait. Senki sem tagadja, hogy a háború utáni évtizedek magyar történetében döntő szerepet játszottak a moszkvai elhatározások, az ott az utóbbi néhány évben közzétett magyar vonatkozású dokumentum-közléseknek mégis csak kis hányada jelent meg magyar fordításban. Ignorálásuk sajátos reakció az egykor kötelezően megjelentetett, de senki által nem olvasott szovjet tananyagok, brosúrák, hivatalos kiadványok és üdvtörténetek könyvtárakat megtöltő áradatára.

Magyar kutatók az elmúlt másfél évtizedben többször is próbálkoztak az 1944–1948-as évek magyar vonatkozású szovjet dokumentumainak feltárással; munkájuk sok nehézségbe ütközött, de egyebek mellett a követi jelentések publikálása terén eredménnyel járt. Megjelent

* *Iratok a magyar–szovjet kapcsolatok történetéhez. 1944. október–1948. június.* Szerk.: Vida István. Gondolat Kiadó, Budapest, 2005. 384 p.